

Marzena Głodek

Giovanni Rucellai o piękności i starożytnych budowlach Rzymu

Słupskie Studia Historyczne 10, 251-262

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARZENA GŁODEK

PAP SŁUPSK

GIOVANNI RUCELLAI¹

O PIĘKNOŚCI I STAROŻYTNYCH BUDOWLACH RZYMU

Tekst poniższy jest fragmentem wspomnień, które Giovanni Rucellai zebrał w 1457 roku w swojej książce *Zibaldone quaresimale* („Zapiski wielkopostne”). Adresatami *Zapisków...* byli jego synowie Bernardo i Pandolfo. Przetłumaczony fragment pochodzi z rozdziału pt. *Che vuole dire giubileo e delle bellezze e anticaglia di Roma*. Tekst w: *Codice Topografico della Città di Roma*, Roma 1953, t. IV, s. 399-419.

Jubileusz, który urządzi się raz na 50 lat, oznacza całkowite odpuszczenie grzechów dla tych, którzy w owym roku zatrzymają się w Mieście na czas około piętnastu dni i każdego dnia będą nawiedzać cztery kościoły, to jest San Pietro, San Paolo, San Giovanni in Laterano i Santa Maria Maggiore.

W roku 1449 znalazłem się razem z moją rodziną w mieście Perugia, z obawy przed dżumą, która dotknęła nasze miasto Florencję i, jako że był początek Jubileuszu², postanowiłem udać się do Rzymu, aby skorzystać z łaski przebaczenia i z imieniem Boga wyjechałem z Perugii 10 lutego 1449 roku w towarzystwie zacnej pamięci Wawrzyńca, syna wielmożnego Palla Strozzi³, mojego szwagra, i Domini-

¹ Giovanni Rucellai (1403-1481), pochodził z zamożnej rodziny florenckich kupców. Zgromadził ogromny majątek; był trzecim pod względem zamożności mieszkańcem Florencji oraz znanym protektorem artystycznych przedsięwzięć w mieście; m.in. ufundował marmury na ozdobienie fasady kościoła S. Maria Novella, kaplicę w kościele św. Pankracego, willę w Poggio a Caiano oraz wspinałańską siedzibę wg projektu jednego z najbardziej znanych architektów renesansu L.B. Albertiego. W 1466 roku jego najstarszy syn Bernardo poślubił Nanninę de' Medici wnuczkę rządzącego Florencją Kosmy Starszego. B. Beuys, *Florencja świat miasta – miasto świata. Życie miejskie w latach od 1200 do 1500*. Warszawa 1995, s. 191-192.

² Był to szósty Rok Święty, proklamowany przez papieża Mikołaja V (1447-1455) bullą *Immensa et innumerabilia* 29 stycznia 1449 roku, nazywany „złotym rokiem”, ponieważ po raz pierwszy otwarto jako bramę jubileuszu, oprócz wrót w Bazylice św. Jana na Lateranie, Złote Wrota w Bazylice św. Piotra. A. Paita, *La vita quotidiana a Roma negli Anni Santi*, Milano 1999, s. 103; C. Rendina, *Storia insolita di Roma*, Roma 2001, s. 323.

³ Palla Strozzi (1373-1462), jeden z najbogatszych obywateli Florencji, słynny kolekcjoner starożytnych rękopisów i mecenas sztuki. Skłócony z rządzącymi miastem Medyceuszami został w 1434 roku wygnany z Florencji, zmarł na wygnaniu w Padwie. B. Beuys, *Florencja*, s. 185.

ka, syna Jana Bartholi, mojego zięcia, i powróciliśmy do Perugia 8 marca 1449 roku. W czasie gdy byliśmy [w Rzymie] przestrzegaliśmy następującego porządku dnia: rano dosiadaliśmy koni, aby udać się do czterech wyżej wspomnianych kościołów, a później, po posiłku, ponownie wsiadaliśmy na konie, aby odnaleźć i obejrzeć wszystkie te starożytne budowle i inne godne rzeczy w Rzymie i wieczorem, po powrocie do domu, wspominałem o tym co zobaczyłem i czyniłem notatki.

Pierwszy i najważniejszy ze wszystkich jest kościół Świętego Piotra, takiej wielkości jak kościół Santa Croce we Florencji; wspinały i wielce szlachetny kościół z pięcioma nawami i pięcioma wrotami, długi na 200 sążni⁴ i szeroki na 100, z wielkimi drzwiami z brązu i z czterema rzędami kolumn, po dwadzieścia kolumn w rzędzie. Posadzka w tym kościele jest z białego marmuru, a posadzka chóru z wielkich płyt porfirowych. Przy głównym ołtarzu jest szesnaście żłobkowanych kolumn z białego marmuru, niektóre z nich okrągłe, bardzo szlachetne, mówiono o nich, że zostały przywiezione z Jerozolimy. A jedna z tych kolumn miała moc leczenia opętanych.

Item przed kościołem jest portyk z kolumnami, od frontu otwarty, w środku, pomiędzy jedną a drugą kolumną są drzwi z brązu, a nad nimi siedząca postać św. Piotra wykonana z brązu.

Item na środku dziedzińca, który jest przed wejściem do kościoła, jest szyszka pinii z brązu, o wysokości pięciu sążni, z obudową z brązu w kształcie małej kopuły, na kolumnach z porfiru, z pawiami i innymi zwierzętami z brązu dookoła.

Item na jednej ze ścian tego dziedzińca, na mozaice jest łódź Apostołów z żaglem i sterem, rzecz bardzo dobra, o której mówi się, że wyszła spod ręki Giotta⁵.

Item w tym kościele pokazuje się chustę, którą osuszono twarz Naszego Pana Jezusa Chrystusa, w taki sposób, że odbiła się na niej Jego postać. A dlatego, że uczyniła to pobożna niewiasta o imieniu Weronika, chusta nazywana jest Weroniką. W tym kościele jest 96 ołtarzy, przy których odprawia się msze.

Item w kapliczce, która jest w tym kościele, jest prawdziwa katedra św. Piotra.

Item niemal naprzeciw tej kapliczki jest miejsce, gdzie koronuje się cesarza.

Są tam dwie niewiasty zamurowane⁶ w dwóch pilastrach, tylko z otworem, przez który jest im podawane jedzenie.

Item w kaplicy, po prawej ręce, kolumna, na której jest wyrzeźbiony krzyż, który przez wielu wiernych był całowany i dotykany; wiele lat temu ucałowała go pewna uboga niewiasta i zobaczyła ją całującą krzyż stojąca obok szlachetna dama a czując wstępną, z powodu pocałunku ubogiej, wytarła krzyż swoją chusteczką, a kiedy chciała go pocałować, krzyż sam oderwał się od kolumny i wzniósł do góry, pod dach na 25 sążni od ziemi i tam pozostał.

Item w tym kościele są ciała pięciu Apostołów, to jest św. Piotra, św. Pawła, św. Szymona, św. Tadeusza i św. Andrzeja.

⁴ Sążeń – jednostka miary wynosząca ok. 2 m.

⁵ Mozaika, po barokowych przeróbkach, znajduje się obecnie nad środkowym wejściem do Bazyliki św. Piotra.

⁶ Prawdopodobnie były to mniszki – rekluzy zwane „le Murate di San Pietro”.

Kościół św. Pawła⁷, który jest o milę za bramą, jest wielkim kościołem, niewiele mniejszym od Świętego Piotra, z pięcioma nawami i pięcioma wrotami, z czterema rzędami kolumn, po dwadzieścia kolumn w rzędzie. W dwóch pierwszych rzędach od środka są bardzo piękne marmurowe kolumny, żłobkowane, o kapitelach i bazach zrobionych na jeden sposób i podobnej grubości i wysokości, podłoga z marmurów, bardzo pięknych, w wielu miejscach uszkodzona.

Item wewnątrz budynku, przepiękny krużganek z podwójnymi rzędami marmurowych kolumnienek, z pięknymi łukami od kolumny do kolumny i od strony zewnętrznej piękne gzymsy i architrawy, z dwoma liniami liści i innymi wdzięcznymi mozaikami z pięknych płytek i kół z porfiru, serpentynu i granitu.

Item sala kapituły przy tym krużganku pomalowana ręką Giotta w doskonałe i piękne postaci⁸.

W zakrystii tegoż kościoła widzimy Biblię, bardzo starożytną, napisaną własną ręką św. Hieronima i uważaną przez mnichów za relikwię, w tej samej zakrystii jest ramię św. Stefana i ramię św. Anny, mały krucyfiks z drzewa Krzyża Chrystusa i prochy z kości wszystkich Apostołów, żelazny łańcuch, którym był związany św. Paweł i część kija św. Pawła i wiele innych relikwii świętych.

Kościół Santa Maria Maggiore, o wielkości takiej jak Santa Maria Novella we Florencji, z trzema nawami i trzema wejściami, z piękną posadzką i pięknymi mozaikami w apsydzie głównej kaplicy i na fasadzie zewnętrznej. I z portykiem na zewnątrz kościoła.

Item w tym kościele dwa przepiękne tabernakula wśród kolumn, ustawionych w środku chóru, z marmuru z płytami z porfiru i serpentynu, i granitu, z mozaikami, które przypominają te od Naszej Pani z Orsanmichele we Florencji, ale są o wiele piękniejsze, na jednej z nich jest obraz Naszej Pani ręki św. Łukasza Ewangelisty i wiele innych relikwii świętych.

Item w tym kościele pod głównym ołtarzem jest ciało św. Mateusza Apostoła.

Item w tym kościele pod innym ołtarzem jest ciało św. Hieronima.

Item w tymże kościele, w kapliczce, jest stajenka Naszego Pana Jezusa Chrystusa, czyli żłobek, gdzie się narodził.

Item w tym kościele, blisko głównego ołtarza, cztery piękne kolumny z porfiru, najpiękniejsze w Rzymie.

Item przy wejściu do kościoła, po prawej stronie, piękny grobowiec z porfiru⁹.

Item na zewnątrz, na placu, naprzeciw środkowych drzwi, misa z jednego bloku porfiru, wykonana na kształt muszli fontanny, na kolumience, jej średnica mogła liczyć od 4 do 5 sążni.

⁷ Bazylika św. Pawła za Murami (San Paolo fuori le Mura).

⁸ Żadne inne źródła nie potwierdzają wykonania jakichkolwiek prac przez Giotta w Bazylice św. Pawła za Murami.

⁹ Grobowiec patrycjusza Jana i jego żony, uchodzących za fundatorów Bazyliki w miejscu, gdzie w IV w. 5 sierpnia spadł śnieg. W 1746 roku urna ze szczątkami fundatorów została przeniesiona pod ołtarz główny i stała się relikwiarzem, w którym przechowywano ciała męczenników. *Codice Topografico*, s. 339.

Kościół Świętego Jana, o którym mówi się Święty Jan na Lateranie, takiej długości i szerokości jak kościół Santa Croce we Florencji, z pięcioma nawami i pięcioma drzwiami, z dwoma rzędami pilastrów i dwoma kolumn.

Z tych pięciu wejść jedno jest stale zamurowane, z wyjątkiem roku jubileuszowego¹⁰, kiedy rozbija się ten mur na Boże Narodzenie, gdy zaczyna się jubileusz, a taka jest nabożność ludzi do nich, że natychmiast po rozbiciu muru cegły i okruchy tynku są z wielką gwałtownością zabierane przez lud, a przybysze z za gór¹¹ zabierają je do domów jako święte relikwie.

Mówi się, że postać Naszego Pana Jezusa Chrystusa przeszła przez te wrota i zasiadła na galerii głównego ołtarza w tym kościele i stąd bierze się nabożność każdego, kto idzie przez te drzwi, aby uzyskać odpust. Te wrota ponownie zamurowuje się po zakończeniu jubileuszu.

Mówi się jeszcze, że pałac cesarza Konstantyna był w tym właśnie miejscu, gdzie dziś jest wspomniany kościół i że w tym pałacu była jedna brama, która miała taką właściwość, że jakakolwiek osoba, która dopuściła się zabójstwa, dokonała rabunku lub jakiejś innej niegodziwości a przeszła przez tę bramę była wolna od popełnionej winy; i że w czasach św. Sylwestra, papieża, rozkazano, aby w określonym czasie grzesznik został uwolniony od grzechów doczesnych i duchowych, jeżeli przekroczy te wrota.

Item w tym kościele, przy głównym ołtarzu, są cztery kolumny z brązu, żłobkowane, wewnątrz puste, z bazą i kapitelem, wysokie na 12 sążni.

Item w tym kościele jest nagrobek papieża Marcina, z brązu, wysoki od ziemi na około 12 sążni.

Tam też wewnątrz klasztoru jest przepiękny krużganek, po 60 sążni z każdej strony, podobny do tego u Świętego Pawła¹².

Za budynkiem kościoła jest miła dla oka kapliczka ozdobiona marmurami, porfirem i mozaikami, która nazywa się Sancta Sanctorum, ponieważ jest tam ogromna ilość relikwii świętych i mówi się, że można tam uzyskać taki sam odpust jak u Grobu Świętego w Jerozolimie. I na ołtarzu tej kaplicy jest obraz Naszego Pana Jezusa Chrystusa, namalowany własną ręką przez św. Łukasza.

Item mówi się, że św. Piotr odprawiał tam mszę i św. Wawrzyniec śpiewał Ewangelię, i św. Wincenty czytał Lekcję na tejże mszy, i że ta kaplica była poświęcona Chrystusowi i św. Piotrowi.

Item mówi się, że w tej kaplicy nikt oprócz papieża nie może odprawiać mszy i że minęło sto lat, kiedy nikt tam nie odprawiał mszy – ani papież, ani nikt inny, aż do Mikołaja V, który rozkazał odprawić tam mszę swemu kapelanowi w 1448 roku.

Item przy tej kaplicy Sancta Sanctorum są schody, które schodzą na plac św. Jana, szerokie na 6 sążni, ze stopniami z jednego kawałka marmuru, które były scho-

¹⁰ Obyczaj otwierania Drzwi Świętych we wszystkich bazylikach patriarchalnych Rzymu w roku jubileuszowym wprowadził dopiero w 1500 roku papież Aleksander VI (1492-1503). A. Paita, *La vita*, s. 328.

¹¹ Tj. z za Alp.

¹² Dziedziniec był dziełem rodziny rzymskich rzeźbiarzy Cosmatic. Został wzniesiony w latach 1215-1323.

dami pałacu Piłata w Jerozolimie, gdzie stał Chrystus w dniu wydania nań wyroku śmierci. Przywieziono je z Jerozolimy i wielu pobożnych ludzi, którzy przybyli na jubileusz i wielu pielgrzymów zza gór wchodziło po nich na kolanach.

Item obok teźże Sancta Sanctorum w korytarzu są dwa trony z jednego kawałka porfiru, na których siada każdy nowo wybrany papież, aby można było przez otwór w siedzeniu tronu sprawdzić, czy jest mężczyzną czy kobietą¹³.

Item w pobliżu tego miejsca są dwa dzwony, niezbyt duże, bez serca, mówiono o nich, że są to pierwsze dzwony, jakie zrobiono na świecie¹⁴.

Item na placu przed tym kościołem wznosi się na cokole, na wysokości 4 sążni nad ziemią, zbrojny mąż na koniu, cały z brązu, przeogromny. Powiadają, że to pomnik pewnego wieśniaka czy też pasterza strzegącego zwierząt, który zabił króla, wroga Rzymian, oblegającego miasto i Rzymianie, wdzięczni za takie dobrodziejstwo, zapytali go czego chce za swój czyn, a oni uczynią co zechce. Mieli nadzieję, że zażąda tysięcy florenów, których potrzebował, a on zechciał jedynie zostać uwiecznionym w brązie na koniu, w sposób tutaj przedstawiony¹⁵.

Item ten kościół Świętego Jana jest kościołem biskupa Rzymu i rezydencją papieża jako biskupa Rzymu.

Item w tym kościele w jednej kaplicy jest skrzynia z brązu na ołtarzu, a w niej różga Arona i prawa, które Bóg Ojciec ofiarował Mojżeszowi.

Item w tym miejscu ponad tą skrzynią jest stół drewniany, przy którym Chrystus jadł z Apostołami, kwadratowy, mający po 3 sążnie z każdego boku.

Item w tym kościele, nad głównym ołtarzem, są głowy św. Piotra i św. Pawła, ozdobione srebrem i złotem, z licznymi szlachetnymi kamieniami, otoczone żelazną kratą i zamknięte wieloma łańcuchami na klucze, z obawy aby nie zostały zabrane.

Item na placu, na kawałku kolumny, jest głowa giganta z brązu i ramię z kulą z brązu.

Item na tym placu jest szczenna wilczyca z brązu z drugą figurką z brązu.

Item w pobliżu Świętego Jana jest baptysterium, gdzie papież, św. Sylwester ochrzcił cesarza Konstantyna, uzdrowionego z trądu, z 8 kolumnami z porfiru;

¹³ Tzw. *sedes stercatoria* lub *stercorata*. Interpretacja tej ceremonii, która odbywała się w dniu uroczystej inauguracji pontyfikatu, poświadczonej w źródłach w XI w. i nabierającej między XII a XIII w. charakteru normatywnego, nie jest jednoznaczna. Współcześni badacze, jak Cesare d'Onofrio, identyfikując porfirowe trony z antycznym łóżem porodowym, widzieli w ceremonii naśladowanie przez papieża porodu Matki Kościoła. Pojawiła się również interpretacja widząca w tej ceremonii podkreślenie śmiertelności i fizyczności papieża, który udawał własną śmierć „leżąc między dwoma grobami”, doszukiwano się również uzasadnień teologicznych rytuału. Ostatnim papieżem poddanym tej ceremonii był Leon X w 1513 roku. *Roma medievale*, a cura di A. Vauchez, Roma-Bari 2001, s. 299-300.

¹⁴ Użycie dzwonów w liturgii kościelnej datuje się na 2. poł. V w. Pierwszy dzwon do Bazyliki Laτεραńskiej ofiarował papież Jan XIII (965-972).

¹⁵ Konny posąg cesarza Marka Aureliusza (obecnie na Kapitolu) ze złożonego brązu. Legenda o wybawcy Rzymu, skromnego pochodzenia, który w okresie republiki miał podstępem doprowadzić do klęski „potężnego króla ze Wschodu”, oblegającego miasto, została zapisana w najstarszej zachowanej wersji opisu Rzymu pt. *Mirabilia Urbis Romae* z przełomu VIII i IX w. *Codice Topografico*, Roma 1946, t. III, s. 32-33.

i w tym miejscu są piękne mozaiki z wyobrażeniami ozdobnych roślin i inne piękne ozdoby z porfiru, granitu i marmuru.

Item w tym miejscu jest kapliczka z czterema alabastrowymi kolumnami, rzeźbionymi w pędy winorośli.

Za Tybrem są rzeczy, o których opowiem pokrótce.

Pierwsza to Zamek Świętego Anioła, o którym mówi się, że był grobowcem cesarza Hadriana.

Ma obudowę wysoką na 54 sążnie i obwód podstawy po 16 sążni z każdej strony, zwęża się ku górze, cały z szarego kamienia i na szczycie jest owalna misa z brązu, w której, jak powiadają, są prochy Cezara.

Item grobowiec Romulusa¹⁶, wzniesiony na kształt oszlifowanego diamentu, o obwodzie 160 sążni, czyli po 40 sążni na każdy bok budowli, wysoki na 40 sążni, cały pokryty marmurami, uważa się, że w nim są prochy tegoż Romulusa.

Item pałac papieski, przepiękna rezydencja połączona z kościołem Świętego Piotra, z wielkimi i małymi ogrodami i ze stawem rybnym i fontannami i z królikarnią.

Item trzy kościoły dość okazałe, to jest Santa Maria, San Crisogono i Santa Cecilia.

Item w pobliżu Zamku Świętego Anioła jest misa z jednego kawałka granitu o szerokości około 3 sążni.

Kościół Santa Maria Rotonda¹⁷: o 60 sążniach średnicy, nie ma żadnego okna, a światło dostaje się jedynie przez latarnię na wysokości 75 sążni od ziemi. Drzwi kościelne są wysokości 20 sążni i szerokie na 10 sążni, a ościeżnice i zawiasy są zrobione z jednego kawałka, co znaczy, że całe drzwi są jednolite, oprócz progu, i przed drzwiami jest piękny portyk z kolumnami cudownego kształtu i z belkami z brązu, które podtrzymują dach tego portyku.

Item na placu, naprzeciw kościoła, jest grobowiec z porfiru, bardzo szlachetny, z dwoma lwami, obok piękna kolumna z dwoma porfirowymi amforami po bokach.

O tym kościele mówi się, że został wybudowany przez zwykłego obywatela, który nazywał się Marek Agryppa.

Kościół Santa Maria in Aracoeli¹⁸, gdzie mieszkają bracia franciszkanie, w którym jest pierwszy ołtarz, jaki kiedykolwiek zrobiono¹⁹ i przed kościołem są schody z marmuru o 128 stopniach.

¹⁶ Właściwie grobowiec pretora Gajusza Cestiusza (zm. 12 r. p.n.e.) w kształcie piramidy, obłożonej płytami z białego marmuru.

¹⁷ Antyczny Panteon, świątynia wszystkich bogów. W tradycji średniowiecznej Panteon uchodził za świątynię „Kybele – matki bogów i Neptuna, boga morza i wszystkich demonów”. *Le miracole de Roma* (XII w.) [w:] *Codice Topografico*, t. III, s. 127.

¹⁸ W dokumentach oficjalnych kościół nazywano S. Maria in Capitolio, przydomek „Ara Caeli” (Ołtarz Niebios) pojawił się w języku ludowym, a w dokumentach wyparł dawne miano dopiero w pocz. XIV w. Franciszkanom zależało na „kontynuacji rzymskiej tradycji”. W nawie głównej kościoła znajduje się kolumna z inskrypcją „*ex cubiculo Augustorum*”, to aluzja do legendy o fundacji kościoła na miejscu pałacu Oktawiana Augusta. *Roma medievale*, s. 275-277.

¹⁹ Legenda łączy powstanie ołtarza z Oktawianem Augustem i przepowiednią Sybilli Erytrejskiej. Wieszcze i cesarzowi miała się ukazać w komnacie pałacu na Kapitolu postać dziewiczej matki zstępującej z nieba z synem na rękę, wizji towarzyszył głos: „*Haec ara filii Dei est*”. O synu

Kościół Świętych Kosmy i Damiana z kopułą i portykiem przed kościołem, którego kopuła jest wysoka na 30 sążni i o średnicy 20 sążni i światło dostaje się tylko przez latarnię w kopule.

Kościół Minerwy, gdzie mieszkają bracia dominikanie, w którym dokonuje się wyboru papieża²⁰.

Kościół Santo Stefano Rotondo, świątynia pogańskich bóstw, na planie koła, z 20 kolumnami z architrawami otwartymi na wszystkie strony, wokół korytarz przykryty dachem z cegieł ze starożytną kaplicą obok z mozaikami, małymi tablicami i tondami z porfiru, serpentynu i z masy perłowej, ułożonymi na kształt kiści winogron i intarsje, i inne szlachetne rzeczy.

Kościół Santa Croce in Gerusalemme z bardzo wdzięczną muszlą faraona, na której ustawiono stół ołtarzowy. W tym kościele oglądamy drewno Krzyża i ząb św. Piotra i kość św. Pawła i gwóźdź Naszego Pana Jezusa Chrystusa.

Kościół Świętego Wawrzyńca jest o jedną miłę za bramą, z dwoma pięknymi kapitelami na ziemi, na placu, i pięknymi porfirowymi kolumnami żłobkowanymi i zdobionymi plecionką i pięknymi architrawami, z pięknym chórem w górze i okazałymi marmurowymi ławami. Obok piękne miejsce z kolumnami i architrawami, rzeczy bardzo miłe dla oka i z pięknym grobowcem z marmuru, tuż obok wejścia, z postaciami wyrzeźbionymi z największym mistrzostwem. W tym kościele jest ciało św. Wawrzyńca i ciało św. Stefana.

Kościół na dziedzińcu św. Antoniego, na wpół odkryty, niezbyt widoczny. Fasada z pięknych płyt marmurowych, z pięknymi intarsjami i płatkami marmuru, i mozaikami. Rzeczy bardzo godne odnotowania.

Święta Prakseda, gdzie w małej kaplicy jest kolumna, do której był przywiązany Nasz Pan Jezus Chrystus w domu Piłata w Jerozolimie, mała kolumnienka, o wysokości półtorej sążnia, z marmuru pstrego i białego, którą przywiózł z Jerozolimy Rzymianin z rodu Colonnów²¹ i od tego czasu od niej powstało miano tego rodu. I na środku tego kościoła jest zagłębienie, gdzie jest krew wielu męczenników i wielu niewinnych oraz liczne relikwie świętych, i drzewo z Prawdziwego Krzyża.

Kościół San Pietro in Vincoli, gdzie jest na zewnątrz przy drzwiach misa z granitu o długości 10 sążni i szerokości 4, wysokości 4, z figurą z porfiru, bez głowy, tuż obok; i w tymże kościele są łańcuchy św. Piotra.

Święta Agnieszka, o miłę za bramą, bardzo piękny kościół, nieco zapadnięty, z piękną galerią w głównej kaplicy z ogromnych płyt marmurowych, które tworzyły mur z fryzem z pięknych tablic porfirowych i dalej z piękną mozaiką i całą przestrzeń wokół ołtarza głównego przepiękne płyty z porfiru i także schody.

dziwicy sybillińska profecja mówiła „Z nieba król przyjdzie mający być przez wieki/ A to aby w ciele obecny sądził świat”. Oktawian pod wrażeniem przepowiedni i wizji miał wnieść ołtarz dla Syna Boga. Źródłem tej legendy była inskrypcja *Fidei. Aug. Sacr.* Odczytana jako *Fi[l]io[] Dei Aug[ustus] Sacr[avit]*. *Mirabilia Urbis Romae*, [w:] *Codice Topografico*, t. III, s. 28-29.

²⁰ Kościół S. Maria sopra Minerva, gdzie 4 marca 1447 roku, w trzecim głosowaniu, został wybrany Mikołaj V. A. Paita, *La vita*, s. 98.

²¹ Kolumna została przywieziona do Rzymu w 1223 roku przez kardynała Giovanniego Colonnę.

Oparcie chóru z porfiru z ornamentem roślinnym i pięknymi intarsjami mozaikowymi i inne szlachetne rzeczy, piękne świeczniki na chórze z ozdobami roślinnymi i postaciami. Wiele rzeczy godnych uwagi.

W pobliżu opisanego wyżej kościoła św. Agnieszki jest kaplica św. Konstancji, na planie koła, z podwójnym rzędem parzystych kolumn z pięknymi łukami i dookoła oplecionych mozaikami z wyobrażeniami małych postaci, roślin i drzew. Są to najwspanialsze mozaiki nie tylko w Rzymie, ale i na całym świecie. I wzdłuż korytarza ściany z pięknymi mozaikami, z ptakami, zwierzętami, roślinami i innymi pięknymi rzeczami. Jest tam również sarkofag z porfiru, z wiekiem, rzeźbiony dookoła w postaci i rośliny.

Kościół Świętych Apostołów, gdzie mieszkał papież Marcin²², są tam dwa ciała Apostołów, to jest św. Jakuba i św. Filipa, i piękny orzeł pod marmurową kazalnicą.

Podziemny kościółek, gdzie był więziony św. Piotr i św. Paweł, z małym źródłem, w którym woda pojawiła się w cudowny sposób.

Kościół Świętego Pankracego Męczennika, o pół mili za bramą, gdzie jest jego ciało, pod ołtarzem, gdzie mieszkają bracia od św. Ambrożego, reguły św. Augustyna. W tym kościele są bardzo piękne płyty z porfiru, największe pod kazalnicą, błyszczące jak zwierciadła, najpiękniejsze, jakie są w Rzymie.

Trzy źródła, o dwie mile za bramą, gdzie została ścięta głowa św. Pawła, która trzy razy odbiła się od ziemi i za każdym razem narodziło się jedno źródło. W tym miejscu rozłożył swój obóz Hannibal, kiedy ruszył przeciw Rzymianom.

Kościół św. Sebastiana, za bramą, gdzie jest ciało św. Sebastiana i św. Fabiana, schodzi się tam do pewnego miejsca pod ziemią, które nazywa się katakumbami, gdzie została znaleziona głowa [...] i gdzie jest miejsce wielkiego przebaczenia win i kar.

W pobliżu tego kościoła jest niewielki zamek, który nazywa się Capo di Bo', z piękną okrągłą wieżą zbudowaną z marmuru²³.

Kościół Świętego Sylwestra, klasztorny, gdzie jest głowa św. Jana Chrzciciela.

Kościół Świętego Jana przy Porta Latina, gdzie święty został wrzucony do wrzącego oleju.

Kościół Świętej Sabiny na Awentynie, na tej górze mieszkał Kakus w czasach, gdy Grek Herkules go zabił.

Kościół Sancti Quattero²⁴.

Kościół Santa Maria del Popolo.

Łuk triumfalny Oktawiana²⁵.

²² Papież Marcin V (1417-1431) w 1421 roku odnowił wnętrze kościoła, a w 1427 wyznaczył tam swoją siedzibę.

²³ Grobowiec Cecylii Metelli stał się w średniowieczu częścią twierdzy rodu Caetanich. Od fryzy z czaszkami byków nazwano ją Capo di Bove (Bycza Głowa).

²⁴ Właściwie kościół Santi Quattro Coronati.

²⁵ Właściwie łuk Hadriana, w pobliżu „*ara pacis Augustae*”, przypisywany Oktawianowi ze względu na bliskość innych budowli uważanych za pochodzące z jego czasów. *Codice topografico*, t. III, s. 19.

Łuk triumfalny Cezara, gdzie dzisiaj postawiono mały kościół²⁶.

Łuk triumfalny Tytusa Wespazjana²⁷.

Łuk triumfalny Kamila²⁸.

Łuk triumfalny Konstantyna, na którym napisano epitafium dla zbawcy ojczyzny i obrońcy pokoju²⁹.

Łuk triumfalny Mariusza, gdzie są dwie marmurowe figury, które nazywane są bojowymi gęśmi³⁰.

I jeszcze więcej innych łuków triumfalnych na ziemi, w różnych miejscach.

Kolumna wzniesiona na wzór dzwonnicy, o wysokości 50 sążni, którą wzniosł cesarz Hadrian³¹, zamiast łuku triumfalnego, jest ona z marmuru pokryta wyobrażeniami zwycięstw cesarza i zrobiona z takim mistrzostwem, że postaci na górze i ze środka wydają się takich samych rozmiarów jak i te na dole, a naprawdę są o wiele większe.

Druga kolumna, podobna do tej powyższej, która została wzniesiona przez Antonina Piusa, wzniesiona z takiej samej okazji³².

Termy cesarza Dioklecjana, ogromne mury, gdzie jeszcze widać piękne kolumny z marmuru i granitu i architrawy. Sądzę, że ta budowla była takiej wielkości jak łąka Wszystkich Świętych we Florencji, rzecz niezwykła; powiadają, że była tam mała loggia, gdzie przyprowadzano szlachetnie urodzonych dla rozrywki, gdzie były łaźnie i wanny z wodą, ten budynek mógł mieć po 600 sążni z każdej strony.

Termy Antonina Piusa, nazywane Antoniana³³, ogromna budowla o wielkości podobnej do tej wcześniej wspomnianej, to jest około 600 sążni z każdej strony.

²⁶ Łuk Septymiusza Sewera, pomyłka w atrybucji wynikała z treści inskrypcji: „*IMP(eratori) CAES(ari)*...” Wspomniany kościół to kościół SS. Sergio e Bacco.

²⁷ Właściwie łuk cesarza Tytusa (79-81), syna Wespazjana, upamiętniający zwycięstwa w Judei i zniszczenie Jerozolimy w 79 roku. W XV w. zaczął odzyskiwać pierwotny wygląd po zburzeniu murów twierdzy rodu Frangipanic, do których został włączony. C. Rendina, *Storia*, s. 117.

²⁸ Łuk Kamila lub Kamiliana, marmurowy łuk, będący pozostałością antycznego pałacu, w poł. XV w. był już poważnie uszkodzony, ostatecznie rozebrany w 1585 roku. *Codice Topografico*, t. IV, s. 122.

²⁹ Łuk triumfalny wzniesiony w 316 roku, dla upamiętnienia zwycięstwa Konstantyna Wielkiego na Maksencjuszem. W większej części zbudowany z fragmentów starszych łuków, zapowiada dekadencję sztuki rzymskiej. *Codice Topografico*, t. III, s. 19.

³⁰ Wśród tzw. Trofeów Mariusza znajdowały się wizerunki ptaków utożsamiane ze słynnymi gęśmi kapitolijnskimi.

³¹ Kolumna Trajana, wzniesiona w 113 roku na inaugurację Forów Trajana, wysokości 77 m, fryz przedstawia zwycięskie kampanie cesarza Trajana w Dacji (98-117). 27 marca 1162 roku komuna Rzymu wydała edykt nakazujący objęcie szczególną ochroną Kolumny Trajana. Każdy kto ośmieliłby się uszkodzić kolumnę był zagrożony karą śmierci i konfiskaty dóbr. Kolumna uchodziła za symbol „obywatelskiej dumy”. Podobną opieką objęta już w 1119 roku została kolumna Marka Aureliusza. Za uszkodzenie obiektu groziła kłątwa kościelna. C. Rendina, *Storia*, s. 122; *Roma medievale*, s. 267.

³² Właściwie kolumna Marka Aureliusza (161-180), ustawiona po śmierci cesarza w 180 roku, dla upamiętnienia jego zwycięstw nad Germanami.

³³ Termy Karakalli.

Termy Korneliusza³⁴ są mocno zniszczone, gdzie jeszcze u ich stóp są dwaj giganci i dwa konie z marmuru, ogromne figury i bardzo piękne, jeszcze z dwoma innymi figurami obok, jakby leżącymi, wielkimi i pięknie wykonanymi.

Liczne pozostałe termy w różnych miejscach, nie tak wielkie jak te opisane i bardziej zniszczone.

Koloseum, budowla okrągła, wysoka na [...] sążni, o obwodzie [...] sążni, gdzie urządzano święta i gdzie lud przyglądał się widowiskom, siedząc dookoła na stopniach przypominających schodki, rzecz bardzo szczególna wewnątrz i na zewnątrz.

Inne koloseum lub dokładniej teatr, który dzisiaj nazywa się domem Savellich, gdzie na parterze urządzone jatki³⁵.

Inne koloseum, z cegieł, tuż obok Santa Croce in Gerusalemme.

Więcej innych koloseów lub raczej teatrów w różnych miejscach, nie tak wielkich i bardziej zniszczonych.

Wzgórze Pincio, gdzie, jak się mówi, był wielki skarb i gdzie stał pałac Oktawiana.

Pałac Cezara, boniowany na zewnątrz, z trzema gzymsami, bez okien: posiadał pokrywę na dachu, przez którą dostawało się światło do wnętrza.

Pałac cesarza Nerona.

Pałac cesarza Korneliusza.

Wielki pałac o 1000 sążni z każdej strony³⁶.

Pałac, gdzie Wergiliusz był trzymany za oknem³⁷.

Mała kopuła, gdzie stała ta niewiasta, która trzymała go za oknem, z płomieniem pomiędzy nogami³⁸.

Więzienie, w którym Tuliusz więził Katylinę, Korneliusza Cettęgusa i Lentullusa, gdzie dzisiaj jest kościół³⁹.

³⁴ Termy Konstantyna, zwane termami Korneliusza z powodu sąsiedztwa „*Domus Corneliiorum*”. Dwaj giganci to posągi Dioskurów, uchodzące za dzieła Fidiasza i Praksytelesa. Najstarsze opisy miasta w średniowieczu wspominają jeszcze o figurze siedzącej kobiety, otoczonej przez węże, z muszlą przed sobą. W tym prawdopodobnym, nie zachowanym, wyobrażeniu Hygei widziano wizerunek Kościoła zapowiadzanego przez Apostołów, do którego można wejść po obmyciu wodą chrztu. *Mirabilia*, s. 30-31.

³⁵ Teatr Marcellusa. „...*Ubi ad praesens macellum patet, quod olim C. Iulium Caesarem destinasse scribunt*”. Poggio Bracciolini, *De varitate Fortunae*, [w:] *Codice Topografico*, t. IV, s. 238.

³⁶ Pałac cesarski na Palatynie.

³⁷ Tym pałacem było prawdopodobnie nieistniejące dzisiaj Septizonium. Niefortunna miłosna przygoda słynnego poety jest tematem popularnej w średniowieczu legendy, która nie ma jednak dostatecznego potwierdzenia w źródłach.

³⁸ Późnośredniowieczna legenda ze słynnego poety uczyniła potężnego czarnoksiężnika, który został ośmieszony przez jedną z rzymskich patrycjuszek lub w innej wersji cesarską córkę. Z zemsty mocą swojej magii zgasił wszystkie źródła ognia w mieście, jedynym ogniem, który płonął było łono przewrotnej rzymsianki. *Codice Topografico*, t. III, s. 183, J. Miziołek, *Mędracy upokorzeni. O dominacji kobiet nad mężczyznami w obrazach Zamku Królewskiego na Wawelu i Zamku Królewskiego w Warszawie*, Kronika Zamkowa nr 2/38/1999, s. 5-36.

³⁹ Więzienie Tulliańskie. Katylinę po zdemaskowaniu jego spisku przez Marka Tuliusza Cyncerona zbiegł z Rzymu, w więzieniu zostali straceni jego przyjaciele: Gnejusz Korneliusz Lentullus, Gajusz Korneliusz Cettęgus i Lucjusz Statilius. W XV w. był tam kościół S. Pietro in Carcere.

Campidoglio, gdzie teraz mieszka senator, zrujnowane w większości; w starożytności był ziemną fortecą i także tam zbierał się senat i inne urzędy.

Stara mennica Rzymu, która jawi się jako piękna dawniej budowla.

Tarpea, gdzie Rzymianie trzymali skarbiec, obok Campidoglio⁴⁰.

Akwedukty, ogromne łuki, którymi doprowadzano wodę, o długości 20 do 25 mil.

Templum Pacis, które, jak powiadają, było świątynią bóstw pogańskich, powiadają też, że Rzymianie wierzyli, iż będą one trwać aż do czasu, gdy dziewica urodzi i że dokładnie w nocy, gdy urodził się Nasz Pan Jezus Chrystus świątynia runęła i jeszcze dziś jest tam marmurowa kolumna, żłobkowana, o 12 [!] sążniach grubości.

Dom kardynała d'Angieri⁴¹, Francuza, wzniesiony na sposób współczesny, dom piękny i okazały. Dach jego dziedzińca wystaje na zewnątrz na około 4 sążnie i pod dachem, który wystaje, jest piętro wybudowane na sposób łoży.

Monte Giordano, gdzie mieszka kardynał Orsini⁴², gdzie jest niezwykle piękna sala, ozdobiona pięknymi wizerunkami, ze ślepyimi oknami z alabastrem zamiast szkła.

Navona⁴³, gdzie odbywały się turnieje i gdzie urządza się różne inne święta, ze stopniami, na których ludzie mogą stać, aby przyglądać się widowiskom, o długości 500 sążni i szerokości 1000 sążni.

Inna budowla podobna do wspomnianej navony⁴⁴, w pobliżu wielkiego pałacu, o długości 1000 sążni, szerokości 300, gdzie w starożytności wlewano wodę na wzór jeziora, po którym pływały galery i nawy, ze stopniami dookoła, z których ludzie mogli przyglądać się i wielki pałac, skąd także można było przyglądać się.

Testaccio⁴⁵, które jest wzgórzem nieco mniejszym niż wzgórze San Miniato we Florencji, usypane tylko z potłuczonych waz z wypalanej gliny, w których poddani Rzymian, kiedy panowali oni nad światem, przynosili daniny lub podatki, Rzymianie zanosili je na to wzgórze.

I w tym miejscu, w niedzielę, w trakcie karnawału urządza się święto z wołami i wieprzami, i wozami⁴⁶, na pamiątkę Żydów, którzy mieli zwyczaj zabijać te zwierzęta tegoż dnia.

⁴⁰ Skała Tarpejska, w pobliżu której była świątynia Saturna, czyli skarbiec mieszkańców Rzymu.

⁴¹ Wilhelm d'Estouteville, kardynał d'Angers.

⁴² Kardynał Latino Orsini.

⁴³ Obecnie Piazza Navona.

⁴⁴ Circo Massimo.

⁴⁵ Monte Testaccio (Mons Testaceus), sztuczne wzgórze, o wysokości 36 m, usypane z kawałków amfor (*testae*) służących do transportu towarów do pobliskich składów. *Codice Topografico*, t. IV, s. 40-41.

⁴⁶ Testaccio nazywano „mons de palio”. Od 1256 roku pojawiają się informacje o urządzeniach w ostatnią niedzielę karnawału wyścigach koni, których metą był Awentyn. Urządzano również „polowania” na byki, których zasady określały statuty miejskie. Każda z 13 dzielnic miasta dostarczała zwierzęta, które przyprawiano w uroczystym korowodzie, wzorowanym na antycznych uroczystościach składania ofiar. Z bykami walczone konno i pieszo. Na Testaccio urządzało także „walki” z wieprzami. Świnie przywożono na wozach okrytych czerwonym płótnem, jak skazańców, u stóp wzgórz rozpoczynano polowanie. Od 1466 roku zabawy karnawałowe przeniesiono do centrum miasta. *Roma medievale*, s. 296-298.

I na łące blisko tego wzgórza w tym dniu urządza się wyścigi, trzy palia, dwa z końmi i jedno z kłaczami, i idą tam naczelnicy dzielnic z licznymi zbrojnymi ludźmi pieszymi i konnymi. Za to święto płacą Żydzi, którzy mieszkają w Rzymie, kosztuje ono 600 skudów.

Capoccie⁴⁷, wielka budowla podziemna, gdzie były łaźnie lub zbiorniki wody.

Beczka, tej samej natury co capoccie.

Wielka, marmurowa figura, w pół leżąca, która nazywa się Marfuori⁴⁸, z wanną lub raczej muszlą obok.

Misa lub bardziej muszla w winnicy, blisko term Antonina Piusa, o długości 15 sążni, szerokości 5 sążni, z granitu lub serpentynu.

Inna misa, w drugiej winnicy, obok Koloseum, gdzie ogląda się liczne starożytności, gdzie są termy, w których znajduje się wanna bardzo wielka, o obwodzie 40 sążni i średnicy 12 sążni, zrobiona na kształt talerza i jest z granitu, z piedestałem pod spodem.

Marmurowa figura bez głowy i bez ramienia, w domu pewnego obywatela na Parionie, dobrze wykonana rzeźba.

Torre delle Milizie⁴⁹, gdzie są na narożnikach dwie piękne figury z marmuru.

Wieża Contich.

Rzym otacza dookoła mur zewnętrzny⁵⁰ o długości 10 mil, średnica ich obwodu jest nieco większa niż 3 mile.

Jest w Rzymie 359 kościołów, w których odprawia się msze.

W roku jubileuszowym w Rzymie były tysiąc dwadzieścia dwie gospody, które miały szyldy na zewnątrz i wielka ilość bez szyldu.

Na ołtarzu Świętego Pawła składano dziennie po około cztery dukaty ofiar, tak że przez cały rok mogło być 1500 dukatów. A w czasie minionego jubileuszu, który przypadł na rok 1400, mówiono, że zebrano na tym ołtarzu ofiary na 60 000 dukatów, ponieważ przybyła tak wielka ilość ludzi i ofiarowywano większe sumy.

Mury miasta Rzymu i bramy, i wieże, i mosty na Tybrze nie mają tyle wspaniałości, aby porównywać je z cudownymi rzeczami, o których opowiadano wyżej.

Uważa się, że w tym roku jubileuszowym 1450, było w Rzymie cudzoziemców i Włochów, około [...] dusz.

Okrągły kamień⁵¹, na sposób koła młyńskiego, z twarzą wrytą wewnątrz, który nazywa się kamieniem prawdy, bo w dawnych czasach miał moc dowodzenia, czy kobieta nie dotrzymała wierności swojemu mężowi.

⁴⁷ Były to podziemne pomieszczenia, pozostałość dawnych term. Nazwę przejęły od pobliskiego pałacu arystokratycznego rodu „baronów Rzymu” Capoccich, wzniesionego w XII w. W połowie XV w. zostały zamienione na magazyny i sklepy.

⁴⁸ Nazywany też w źródłach Marfoli, Marforio, marmurowy posąg z Campidoglio, uważany za wyobrażenie „syna boga Marsa, które Rzymianie nazywają Marfoli, to jest syn Marsa” bądź za podobiznę Jowisza Panario lub Pistorio. *Codice Diplomatico*, t. IV, s. 51, 313.

⁴⁹ Torre delle Milizie, wieża dominująca nad Halami Trajana. Określana jako „Militee Tiberianae” lub jako część „Palatium Traiani”. W rzeczywistości wybudowane w XIII w. *Codice Topografico*, t. IV, s. 126.

⁵⁰ Mury Aureliańskie.

⁵¹ „Kamień Prawdy” lub „Usta Prawdy” antyczna pokrywa kanału z wyrzeźbioną głową Okeanosa. Obecnie znajduje się w portyku kościoła S. Maria in Cosmedin. Pierwsze informacje o niezwykłej mocy „Ust Prawdy” pochodzą z poł. XIV w.